

FONETIK USLUBIYAT MASALALARI

F. F. Usmanov

Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti, f.f.d.

D.M.Vohidova

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

M.M.Miryoqubova

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotasiya. Mazkur maqolada fonetik uslubiyatning nazariy asoslari, uning asosiy tushunchalari va stilistik funksiyalari yoritilgan. Muallif fonetik stilistikaning nutq tovushlari orqali ta'sirchanlikni oshirishdagi rolini tahlil qiladi. Unli va undosh tovushlarning takrorlanishi, alliteratsiya, assonans, tovushga taqlid kabi usullar orqali nutqqa emotsional va ekspressiv tus berilishi ko'rsatib o'tilgan. Ayniqsa, she'riy nutqda fonetik vositalarning ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: fonetik uslubiyat, fonetik stilistika, ekspressivlik, nutq tovushlari, alliteratsiya, assonans, intonatsiya, urg'u, ritm, suprasegmental birlik, fonetik ekspressiya, ohang, stilistik vosita, emotsional ta'sir, talaffuz.

ПРОБЛЕМЫ ФОНЕТИЧЕСКОЙ СТИЛИСТИКИ

Ф. Ф. Усманов

доцент АГПИ, д.ф.н.

Д.М.Вахидова

Студент АГПИ

М.М.Мирякубова

Студент АГПИ

***Аннотация.** В данной статье освещены теоретические основы фонетической стилистики, её основные понятия и стилистические функции. Автор анализирует роль фонетической стилистики в повышении выразительности речи за счёт речевых звуков. Показано, как такие приёмы, как повторение гласных и согласных звуков, аллитерация, ассонанс и звукоподражание, придают речи эмоциональность и экспрессивность.*

***Ключевые слова:** фонетическая методология, фонетическая стилистика, звуки речи, аллитерация, интонация, ударение, супraseгментальная единица, фонетическая экспрессия, мелодика, стилистическая фигура, эмоциональное воздействие, произношение.*

PROBLEMS OF PHONETIC STYLISTICS

F.F.Usmanov

Associate Professor at Andijan State Pedagogical Institute, DSc

D.M.Vohidova

Student of the Andijan State Pedagogical Institute

M.M.Miryoqubova

Student of the Andijan State Pedagogical Institute

***Abstract.** This article explores the theoretical foundations of phonetic stylistics, its key concepts, and stylistic functions. The author analyzes how phonetic stylistics enhances the expressiveness of speech through the use of speech sounds. It demonstrates how techniques such as repetition of vowels and consonants, alliteration, assonance, and sound imitation contribute to the emotional and expressive coloring of speech. Special emphasis is placed on the importance of phonetic tools in poetic language.*

***Keywords:** phonetic methodology, phonetic stylistics, expressions, speeches,*

alliteration, rhythm, supression, phonetic expression, tone, emotional impact, pronunciation.

Ma'lumki, fonetika nutq tovushlari va nutq o'rganlarining tovush hosil qilish paytidagi harakati, holati, tovush o'zgarishi qonuniyatlatini, uning intonatsiyasi kabi masalalarni tekshiradi. Fonetik stilistika esa tovushlarning bir-biriga bog'lanishining ekspressiv-stilistik imkoniyatlarini, ya'ni nutq tovushlarining tilning ta'sirchan vositasi bo'lib xizmat qila olish usullari va qonuniyatlarini o'rganadi. Fonetik stilistika nutqning ta'sirchanligini oshirish vositasi sifatida nutq tovushlarining stilistik imkoniyatlarini tekshiradi. Nutqda tovush va ohangdan foydalanish, ta'sirchanlikni kuchaytirish turlari xilma-xildir. Nutqni emotsional va ifodali qilishda alliteratsiya, assonans va tovush takrorlashining rang-barang ko'rinishlari muhim rol o'ynaydi. Narsa va jonivorlarning tovushlariga taqlid qilish hodisasidan ham stilistikada fikrni bo'rttirib ifodalash va unga ekspressiv tus berish uchun keng foydalaniladi. Nutqni hushohang qilishning bunday usullarini proza asarlarida, maqol va matallarda, hatto xalq ertaklari va dostonlarining nasriy yo'l bilan yozilgan o'rinlarida ham uchratish mumkin. Unli va undosh tovushlarning fonetik jihatdan uyg'unlashib, takrorlanib kelishi nutqni ohangli va ta'sirchan qiladi. Til faktini esda saqlab qolishni osonlashtiradi. Nutqni ohangdor qilishning xilma-xil shakllari va usullari o'z tabiati va mohiyati bilan asosan sherry nutqqa xosdir. Poetik nutq ohang jihatdan ma'lum tartibga solingan. His-tuyg'u ifodasi sifatida vujudga kelgan. Hayajonli ritmik nutqdir. Poeziyada nutqni ohang jihatdan ma'lum tartibga soluvchi, tanituvchi, bildiruvchi vositalarni (masalan, ritm, qofiya, radif, bandlarni) keng qo'llash xarakterlidir. Shuning uchun she'r tuzilishi fonetik stilistikaning maxsus sohasi sifatida alohida ajralib turadi. Shunday qilib, Fonetik uslubiyatning Fonetik ekspressiya bilan hamkorlikda ish olib borishi yuzasidan qaralganda tildagi ayrim vositalarning o'z vazifasidan tashqari uslubiy-ekspressiv vazifalari ham mavjud bo'lib, foydalanish jihatidan ularning o'rnini to'g'ri belgilash muhim sanaladi. Bunda tildagi ana shunday vositalarning ahamiyatini

aniqlash zarur bo'ladi.

Mohiyat va vazifa e'tibori bilan intonatsiya va to'xtam fonetik vosita emas, balki uslubiy vositadir. Lekin ular nutq hodisasi sifatida talaffuz bilan, tilning tovush emant bilan zich bog'langanligi tufayli fonetikada o'rganiladi. Uslubiy ekspressiya nuqtai nazaridan til fonetik vosita materiallaridan adabiy orfografik normalardan «chetga chiqib» foydalanish muhimdir. Adabiy orfoepik normalar doirasida yoziladigan so'zlar talaffuzidagi o'zgalik va, umuman, tovushlarning kombinator va pozitsion o'zgarishlari ekspressiya hosil qilmaydi. Ular faqat so'zlashuv-og'zaki nutq uslubiga xosligi bilan ajralib turadi, xolos¹.

Fonetik ekspressiya hosil qiluvchi vositalar, asosan, quyidagilardan iborat:

a)unlini cho'zish. Ma'lum bir so'zdagi unlini cho'zish orqali so'zlovchi mazkur unli ishtirok etgan so'zning ma'nosini bo'rttiradi, diqqatni shunga jalb qiladi, nutq paytida shu so'zga qo'shimcha ma'no yuklaydi emant bilan ekspressiya hosil qiladi: **Ko'o'o'o'p yaxshi, keeeeng xona, shiriin ovqat;**

b)unlini kuchli talaffuz qilish bilan. Bunda so'zlovchi o'z nutqida keskinlik tusini beradi, fikrning qat'iy va ishonchli ekaniga ishora qiladi, aniqlanuvchining boshqa shu turdan ajralib turishini ta'kidlaydi va shunday qilib, butun gapga qo'shimcha vazifa yuklaydi: **sizni ancha kutdim, tez kel, darrov jo'na;**

c)undoshni ikkilantirish bilan so'zlovchi fikr obyektiga nisbatan o'zining munosabatini, his-tuyg'ularini ifoda etadi, ma'no kuchaytirishga intiladi, undoshi ikkilangan so'zga diqqatni jalb etadi: **...hammasiga sen muttaham aybdorsan, xo'rrozlik qilma, mazza qilib o'tirdik;**

d)ohang orqali gap mazmuni o'zgarishidan tashqari piching, kesatiq, jerkish, achinish, koyish, shodlik, quvonch kabilarni ifoda etadi. Demak, intonatsiya ma'noni kuchaytirish, bo'rttirishga xizmat qiladi. **Ha, bu kishining xotini mayiz yemagan! Said. – Nima deysiz? Qalandarov. – O'zlari biladilar!;**

e)urg'u o'z o'rnida kelganda ekspressiya hosil qilmaydi, lekin o'rni almashganda ma'lum bir uslubiy va'zifa bajaradi.

¹ Iminov M, Nu'monov T, Boboxonova D. "O'zbek tili uslubiyati masalalari". "Namangan" nashriyoti. 2007-yil.

Fonostilistikada ishlab chiqilayotgan boshqa muammolar majmuasi quyidagicha tavsiflanadi: “Gapning intonatsiya tarkibidagi o'zgarishlarni uzatilayotgan emotsional va modal ma'nolarga qarab o'rganish va hokazo. Intonatsion tuzilmani bunday tadqiq qilish quyidagilarni nazarda tutadi. Yakuniy maqsad, hissiy yoki modal o'ziga xos xususiyatlarni tanlash, shuningdek, o'rganilayotgan nutq turi uchun eng tipik akustik parametrlarning tavsifi”. Fonetik uslublarni o'rganishda odatda ikkita sath ajralib turadi:

- segmental – nutq tovushlarining fonetik xususiyatlarini va ularning birikmalarini o'rganish (tovushli matnlarni mikrosegmentatsiya qilish asosida);
- supersegmental – melodik o'ziga xoslik, dinamika, temp, pauza, ritm, aksentuatsiyani o'rganish (tovushli matnlarni makrosegmentatsiyaga asoslangan).

Fono-stilistik tahlil qilinadigan matnlarning stilistik spektri juda xilma-xildir. Bunga jurnalistik, ilmiy, notiqlik, badiiy, biznes, neytral va boshqalar kiradi². Tovushli nutqni amalga oshiradi. Bizning ishimizda tovushli matnning asosiy bo'linmalari sifatida quyidagilar ko'rib chiqiladi: a) ritmik tuzilma (RT), bitta markazlashtirilgan urg'u mavjudligi bilan birlashtirilgan bo'g'inlarning minimal guruhi sifatida tushuniladi. (“Ritmik tuzilish” atamasi (“fonetik so'z” bilan bog'liq atamadan farqli o'laroq) berilgan birlik ritm birliklari tizimiga tegishli ekanligini ta'kidlaydi va uni tizimli ravishda tashkil etilgan tovush va bo'g'in majmuasi sifatida ifodalaydi; b) sintagma, “nutq -fikir jarayonida yagona semantik yaxlitlikni ifodalovchi fonetik birlik”. Ko'pgina fonetiklar ta'kidlaydilar. Sintagma bir vaqtning o'zida semantik va formal reja birligi bo'lib, intonatsion-semantik birlik hosil qilish qobiliyati uning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida qoraladi³.

Demak, fonetik uslubiyat – bu tilning fonetik vositalari orqali nutqning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim soha hisoblanadi. Unli va undosh tovushlarning uyg'unligi, intonatsiya, urg'u, ritm, pauza va boshqa fonetik elementlarning nutqqa emotsional tus berishdagi roli misollar bilan asoslangan.

² <https://www.scibd.com/document/620073330/9>

³ Xaitov N. Tovush hodisalari va ularning stilistik vosita sifatidagi ifodasi. Toshkent: Fan, 1998.

Ayniqsa, she'riy va badiiy matnlarda tovush vositalari orqali ifoda kuchini oshirish imkoniyatlari alohida e'tiborga loyiqdir. Fonetika va stilistikaning o'zaro uyg'unligi asosida fonetik uslubiyat tahlilida segmental va suprasegmental birliklarning har biri o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, fonetik uslubiyatni o'rganish, tilda mavjud tovush vositalarining stilistik qiymatini to'g'ri belgilash va ulardan samarali foydalanish adabiy nutqning ta'sirchanligini oshirishda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Iminov M., Nu'monov T., Boboxonova D. O'zbek tili uslubiyati masalalari. – Namangan: «Namangan» nashriyoti, 2007.
2. <https://www.scribd.com/document/620073330/9>
3. Xaitov N. Tovush hodisalari va ularning stilistik vosita sifatidagi ifodasi. – Toshkent: Fan, 1998.
4. Jo'rayev M. Hozirgi o'zbek adabiy tilining fonetikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. Jo'rayev M. Fonetik stilistika masalalari. – Toshkent: Fan, 2003.
6. Usmanov F.F. Linguocultural competence as the means of identifying images in fixed similes // Theoretical & Applied Science. №5 (73). 2019. p. 17-20. https://www.researchgate.net/publication/368093037_LINGUOCULTURAL_COMPETENCE_AS_THE_MEANS_OF_IDENTIFYING_IMAGES_IN_FIXED_SIMILES